

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЦЕПЦІЇ ЯК КЛЮЧ ДО ВИВЧЕННЯ ФАНТАСТИКИ:

Marijana Terić. Putevima beskraja: recepcija jugoslovenske fantastičke proze.

Beograd: Alma, 2021. 288 s.

У сучасному літературознавстві зростає інтерес до фантастики, яка дедалі частіше стає предметом наукового дослідження. Зацікавлення цим сегментом літератури проявляють і славісти, про що свідчить збільшення питомої ваги фантастознавчих розвідок, зумовлене як актуальністю такої проблематики, так і помітним місцем фантастичних творів у слов'янських письменствах. Монографія чорногорської літературознавиці Маріяни Терич “Шляхами безкраю: рецепція югославської фантастичної прози” посідає особливе місце серед цих студій, оскільки фантастика в ній розглядається на матеріалі не окремої національної літератури, а на їх сукупності – хорватській, сербській, чорногорській, боснійсько-герцеговинській, македонській прозі. Авторка обрала для дослідження період, коли ці літератури функціювали в межах югославського письменства, що дало їй змогу визначити типологічні сходження та особливості кожної з них, добрати для характеристики літературного явища твори, які відіграли визначну роль у формуванні постмодерної фантастичної традиції в прозі кількох південнослов'янських народів.

Обравши для вивчення прозові твори авторів, які мають подібні поетикальні орієнтири, Маріяна Терич розглянула їх крізь призму сучасних літературних теорій, у широкому європейському та світовому літературному контексті. У фокусі її розвідки – рецепція фантастики у творчості відомих прозаїків та літературних критиків, які досліджували цей феномен у другій половині ХХ ст. Авторка наголошує на рецептивному аспекті, адже трактування фантастичного зумовлене його сприйняттям як “можливого” або “неможливого”, і виводить на перший план читача, який є своєрідним арбітром фантастичності твору.

У центрі дослідження авторки рецензованої монографії – літературна фантастика постмодерного періоду, модель якої почала формуватися в югославських письменствах у 60–70-ті роки ХХ ст., коли молоде покоління письменників відмовлялося від міметизму у зображенні дійсності і шукало нових поетикальних шляхів. У “Вступних коментарях” авторка представляє концепцію розвідки, обґрунтовує мету дослідження, презентує принципи відбору літературного матеріалу. Маріяна Терич аналізує малу прозу письменників, які обрали для реалізації творчого задуму фантастичний дискурс. Більшість із них належить до одного літературного покоління (в хорватській літературі це представники “хорватської молоді прози”, в сербській – автори “молодої сербської прози”) – це дало змогу авторці визначити особливості функціонування фантастичного елемента в творчості окремих авторів, а також окреслити спільні риси, характерні для генераційної поетики. Дослідниця також намагається показати, як автори фантастичної прози впливали на розвиток постмодерністської літератури. Вона визначає художні доміанти творчості письменників-фантастів, розглядаючи їх у координатах поетики постмодернізму. На її думку, літературна фантастика цього періоду “запропонувала нові можливості розгляду альтернативних течій, оживила рецептивний код як читацької публіки, так і критиків, пережила фазу оновлення та модернізації традиційних поетикальних парадигм”.

Структура монографії зумовлена тими завданнями, які поставила перед собою Маріяна Терич. Розділ I – “Фантастична література – літературно-теоретичний огляд” – розкриває сучасні підходи до вивчення фантастики. Авторка стисло презентує історію

використання цього терміна в різних мовах, а також окреслює співвідношення між поняттями “фантастика”, “фантастичне”, “фантазія”. Одним із базових для авторки є визначення фантастики як будь-якого відхилення від реальної дійсності, автохтонного потягу літератури, який проявляється у безлічі варіантів (його авторкою є Кетрін Х'юм). В обґрунтуванні своєї концепції Маріяна Терич спирається на праці французьких теоретиків літератури Цветана Тодорова та Роже Каюа, а у визначенні типів фантастики – на розвідку сербської літературознавиці Драгани Бошкович “Сила фантастики” (“Моћ фантастике”, 2018), в якій авторка виокремлює структурну фантастику, фантастику рецепції та фантастику перцепції. Черногорська дослідниця використовує періодизацію фантастичної літератури, запропоновану відомим сербським ученим Савою Дам'яновим, а також спирається на його праці, присвячені постмодерній сербській фантастиці.

У розділі II – “Роль і значення рецептивної теорії в літературознавстві” – авторка робить огляд найвагоміших досліджень (йдеться як про добре відомі в літературознавстві праці Ганса Роберта Яussa та інших класиків рецептивної естетики, так і про мало знані дослідження сербського вченого Радована Вучковича). Ця частина монографії містить своєрідний теоретичний інструментарій, який використовує авторка. У розділі III – “Огляд літературно-критичних публікацій” – Маріяна Терич презентує дослідження, присвячені фантастиці, які формували горизонт очікувань тогочасних читачів і впливали на рецепцію фантастичної прози в югославських літературах. Зокрема, аналізуючи рецепцію фантастики в хорватській літературі, літературознавиця наголошує на формуванні нових стосунків “автор–читач” і на суспільній ролі цих творів. Вона поділяє думку хорватського літературного критика Велимира Висковича, що письменник-фантаст закликає не змінювати дійсність, а мріяти. М. Терич вказує на такі риси творчості хорватських фантастів, як нова чуттєвість, нова риторика, нове розуміння літератури. У монографії охарактеризована також роль антологій фантастики і періодичних видань (зокрема, часопису наукової фантастики “Sirius”) у розвитку фантастичної моделі в хорватському письменстві 70–80-х років ХХ ст. Характеризуючи представлення сербської фантастики у літературній критиці, авторка особливу увагу приділяє працям Сави Дам'янова, а також творам представників “молодої сербської прози”.

Рецепція фантастики боснійсько-герцеговинськими літературними критиками представлена у працях Ненада Радановича, який запропонував оригінальне бачення творчості Іво Андрича як творця наративної моделі, побудованої на авторській космогонії. Маріяна Терич також знайомить читачів з критичною рецепцією міської фантастики Ристо Трифковича. Македонську літературну фантастику авторка презентує на прикладі творчості найвідомішого її представника Влади Урошевича.

Черногорська дослідниця поставила перед собою важливе завдання – здійснити огляд недостатньо відомої черногорської фантастики. Особлива увага приділена творчості Ново Вуковича та засновника сучасної черногорської фантастики Слободана Вукановича.

У розділі IV – “Наукова фантастика” – М. Терич простежила розвиток цього жанру на теренах Югославії від перших науково-фантастичних творів, авторами яких є сербські письменники Драгутин Ілич та Лазар Комарчич, до творчості наших сучасників. У окремому підрозділі висвітлено “фантастичну біографію” піонера наукової фантастики на теренах Югославії Зорана Живковича – письменника, який у ХХІ ст. став одним із найпопулярніших авторів постмодерної літературної фантастики. Авторка, з огляду на обраний для вивчення хронологічний відтинок, не висвітлює цей бік його творчої біографії, тож можемо констатувати, що він ще чекає на свого дослідника.

У розділі V – “Латиноамериканська фантастична література” – дослідниця розкриває роль цього літературного явища у формуванні югославської фантастики. У фокусі її зацікавлення – творчість Хорхе Луїса Борхеса, яка стала натхненням для югославських письменників. Авторка зупиняється на питанні рецепції творів великого аргентинського письменника в СФРЮ, на системі символів і побудові літературного світу, які мали великий вплив на формування постмодерністської фантастичної моделі.

У розділі VI – “Фантастика в малій прозі югославських письменників” – читач може пересвідчитись у точності спостережень авторки: у ньому представлена творчість письменників, яких називають “хорватськими борхесівцями”. Маріяна Терич аналізує перші прозові збірки Павла Павлічича та Горана Трібусона, в яких викристалізовується парадигма нового фантастичного письма – постмодерної фантастики. Вона виділяє також спільні поетикальні риси у творах Драго Кекановича, Ненада Шепича, Степана Чуїча та інших представників “хорватської молоді прози” 70-х років ХХ ст.

У розділі VII – “Молода сербська література” – представлена “молода сербська проза” 80-х, для представників якої фантастична модель була однією з найпривабливіших. Особливу увагу авторка приділяє творчості Сави Дам’янова, автора гіпертексту “Дослідження досконалості” та збірки оповідань “Тістечка, ілюзії, нонсенси”. У цій частині монографії почесне місце відведене творчості Мілорада Павича – зачинателя постмодерністської фантастики у сербській літературі. М. Терич розкриває важливі питання поетики письменника, характеризуючи метапоетичний дискурс та лабіринтову прозу М. Павича, лінію “автор–читач”, метатекстуальність і інтертекстуальність у творчості видатного постмодерніста. Як цікавий приклад фантастичного дискурсу вона виділяє оповідання “Вечера в корчмі «Під знаком питання»”, аналізу якого відведено окремих підрозділ.

У наступному, восьмому, розділі – “Фантасмагорична картина світу в прозі Міодрага Булатовича” – літературознавиця висвітлює непросту біографію письменника, обґрунтовує включення його творів до контексту національної (чорногорської) літератури, аналізує фантастичний компонент у ранній творчості письменника.

Після представлення у дев’ятому розділі “генерації сімдесятих” у македонській літературі авторка звертається до фантастики у творчості Ірфана Хорозовича – письменника, який належить і до боснійсько-герцеговинської літератури, і до “хорватських фантастів”. З огляду на це, дослідниця вивчає подвійну рецепцію його творів, яка є дещо відмінною у літературній критиці двох письменств.

Монографія Маріяни Терич є цікавим ґрунтовним дослідженням функціонування фантастичного дискурсу в кількох національних літературах, які, розвиваючись в умовах близьких культурних контактів, все ж зберігали свої особливості. Аналіз рецепції фантастичної малої прози в літературах Югославії дає змогу авторці зробити висновки щодо поетикальних особливостей творів її найвідоміших представників і художньої моделі постмодерністської фантастики. Студія чорногорської літературознавиці охоплює багатий літературно-критичний та теоретичний матеріал, який може зацікавити дослідників фантастики в інших письменствах, а також привернути увагу до творчості літераторів, які все ще залишаються недостатньо відомими. Прекрасно знаючи літературні твори та культурний контекст, авторка монографії “Шляхами безкраю” змогла багатобічно представити таке складне явище, як фантастика в югославських літературах 60–80-х років ХХ ст., і збагатити славістичне фантасмознавство.